

A340

Lanius excubitor

L., 1758

Srokosz

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: dzierzbowate, podrodzina: dzierzby

Status występowania w Polsce

Bardzo nieliczny, lokalnie nieliczny, ptak lęgowy. Przelotny i zimujący.

Opis gatunku

Srokosz jest największą naszą dzierzbą, wielkości kosa, z długim ogonem i krótkimi skrzydłami, dużą głową i mocnym dziobem. Wymiary: długość ciała 24–25 cm, rozpiętość skrzydeł 35–36 cm, masa ciała ok. 65 g. Górna część dzioba jest na końcu hakowato zakrzywiona i posiada charakterystyczny występ, tzw. ząb, co upodabnia srokosza do ptaków drapieżnych. W upierzeniu przeważają barwy białe, czarne i popielate.

Cały wierzch głowy, grzbiet i kuper są popielate. Spód ciała jest biały. Przez oko przechodzi podłużna czarna plama, tzw. maska. Skrzydła są czarne, z dużymi lusterkami utworzonymi przez białe nasady lotek 1. rz. U niektórych ptaków lusterko może być podwójne, utworzone dodatkowo przez białe nasady lotek 2. rz. Ogon jest również czarny, z białymi skrajnymi piórami. Nogi i dziób czarne, oko ciemnobrązowe. Samica jest podobna do samca, z tą różnicą, że lusterka na skrzydłach zajmują mniejszą powierzchnię, a biała pierś ma niekiedy delikatne poprzeczne prążki. Młode są bardziej brązowe na wierzchu, mają bardziej wyraźne prążkowanie na piersi i boku ciała, a na skrzydle, poza białymi, małymi lusterkami, występuje również jasny, wąski pas. Należy jednak zaznaczyć, że ubarwienie srokosza jest bardzo zmienne i często na podstawie upierzenia nie można odróżnić samca od samicy, a dorosłych od ptaków młodych. Dorosłe ptaki zaczynają pierzenie zaraz po ukończeniu lęgów, a kończą je w sierpniu–wrześniu. W populacjach wędrownych zbiega się to z czasem rozpoczęcia wędrówki. Młode zaczynają zmieniać upierzenie młodociane wkrótce po opuszczeniu gniazda i kończą je również we wrześniu.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Od podobnej ubarwieniem dzierzby czarnoczelnej *Lanius minor* (A339) srokosz zdecydowanie różni się wielkością. Ponadto dzierzba czarnoczelna ma czarne czoło, które u srokosza, jak cały wierzch głowy, jest zawsze popielate. Dzierzba czarnoczelna ma grzbiet raczej szary niż popielaty, a spód ciała biały z różowym nalotem. Tylko gardło jest czysto białe.

Najwięcej problemów stwarza odróżnienie srokosza od dzierzby śródziemnomorskiej *Lanius meridionalis* (nieopi-

sana w tej książce). Dzierzba śródziemnomorska została w Polsce dotąd stwierdzona jeden raz, ale istnieje możliwość jej dalszych pojawów. Oba gatunki są tej samej wielkości, jednak dzierzba śródziemnomorska jest bardziej delikatna, z mniej potężnym dziobem. Głowa i wierzch ciała są u niej ciemnopopielate, a spód ciała łososiowy, z ciemnołososiowymi pasami po bokach u samca i bladoróżowymi u samicy.

Biologia**Tryb życia**

Gatunek dzienny. Nie tworzy stad. W okresie polęgowym żyje samotnie.

Lęgi

Gatunek ten posiada wyraźne terytoria lęgowe, czasami sąsiadujące ze sobą. Wielkość terytorium zależy od zasobów pokarmowych i wynosi co najmniej 18 ha. Gatunek monogamiczny, choć stwierdzono przypadki poliginii. Ofiary rozwieszane (nakłuwane) w terytoriach lęgowych w eksponowanych miejscach mogą stanowić sygnał jako-

ści terytorium i samce z większą liczbą nakłutych ofiar wcześniej znajdują samice i wyprowadzają więcej młodych. Gniazdo budują obydwaj ptaki. Jest ono najczęściej umieszczone na drzewach liściastych (głównie topolach, wierzbach i dębach), czasem na iglastych (sosnach), na wysokości 5–15 m nad ziemią. Czasami gniazdo budowane jest w krzewach jemioly, co prawdopodobnie stanowi obronę przed drapieżnikami. Niektóre pary zakładają gniazda w koloniach kwiczołów.

Wyprowadza 1 lęg w roku. Czasami odbywa lęgi uzupełniające po stracie pierwszego. Składanie jaj może rozpocząć się już pod koniec marca. Większość par przystępuje do składania jaj w kwietniu. W zniesieniu 3–9 jaj, najczęściej 4–7. Wysiadywanie jaj trwa 15–17 dni. Jaja wysiaduje głównie samica, samiec karmi ją w tym czasie na gnieździe. Pisklęta przebywają w gnieździe 15–19 dni. W początkowym okresie samica głównie ogrzewa pisklęta, a karmi je samiec, później karmią obydwaj rodzice. U niektórych par stwierdzono tzw. podział lęgu po około 10. dniu od wylotu (samiec i samica opiekują się oddzielnymi grupkami młodych). Najczęstszym drapieżnikiem lęgowym są ptaki krukowate. Młode osiągają pełną samodzielność i opuszczają terytorium rodziców po 20–45 dniach od wylotu.

W dolinach małych rzek z pastwiskami osiąga zagęszczenie 23–33 par/100 km², w dolinach dużych rzek, z większym udziałem pól uprawnych 9–17 par/100 km², w typowym krajobrazie rolniczym 1,1–6,4 pary/100 km², w dużych kompleksach leśnych 0,5–2,7 pary/100 km², w mozaice siedlisk (stawy rybne, lasy, pola uprawne i łąki) 2–10 par/100 km².

Wędrowki

Ptaki zasiedlające Polskę są osiadłe. Samice i ptaki młode koczują na niewielkie odległości, a terytorium lęgowe jest na okres zimy zajmowane prawdopodobnie przez samca. Wyjątkowo wędruje na większe odległości, o czym świadczy wiadomość powrotna o ptaku zaobraczkanym jako pisklę w Wielkopolsce i ponownie stwierdzonym we Włoszech.

Wyraźny przelot ptaków z północnego wschodu obserwowano tylko na wybrzeżu. Srokosz jest tam najliczniej widywany w drugiej połowie września i w październiku oraz w kwietniu.

Zimowanie

Zimuje w kraju. Zimą na terytorium Polski pojawiają się dodatkowo ptaki z północnej i wschodniej Europy.

Pokarm

Gatunek ten jest drapieżnikiem. Pokarm składa się głównie z drobnych kręgowców i stawonogów. Spośród kręgowców są to najczęściej norniki, oprócz tego myszy i drobne ssaki owadożerne. Spośród stawonogów dominują owady, a zwłaszcza chrząszcze, prostoskrzydłe i duże błonkówki. Bezkręgowce jednak rzadko stanowią więcej niż 15% całej masy pokarmu. Poluje także na płazy, gady

i na drobne ptaki wróblowe, nawet wielkości drozda. Udział ptaków i gryzoni w diecie wyraźnie wzrasta zimą, a udział ptaków również późną wiosną, kiedy poluje na słabo latające młode ptaki wróblowate. Podczas polowania długotrwanie wypatruje zdobyczy z wysoko położonych punktów (średnio 3–8 m nad ziemią), takich jak wierzchołki drzew i krzewów czy linie energetyczne, i atakuje ofiary na ziemi, głównie z zaskoczenia przez szybki dołot. Czasami poszukuje pokarmu, skacząc po ziemi. Poluje również, zawisając w powietrzu, kilka metrów nad ziemią, i wypatrując ofiary w niskiej roślinności. Zdobycz zjada natychmiast lub transportuje w dziobie, a cięższą przenosi w nogach. Ofiary nakłuwają na kolce krzewów lub drut kolczasty. Miejsca, gdzie w terytoriach oskubuje i zjada ofiary są stałe. Są to najczęściej pojedynczo rosnące krzewy głogu, tarniny lub grusze. W miejscach takich gromadzi się duża ilość odchodów i wypluwek.

Występowanie

Siedlisko

Zamieszkują różne typy otwartego krajobrazu z rozproszonymi wysokimi drzewami. Zasiedla przede wszystkim mozaikę siedlisk z łąkami i pastwiskami w dolinach dużych i małych rzek, rozległe torfowiska i tereny rolnicze. Gniazduje także na obrzeżach lasów, większych polanach i zrębach w lasach, rzadziej natomiast na podmiejskich nieużytkach i terenach ruderalnych, gdyż unika bliskości ludzi. Unika również obszarów silnie zalesionych. Ważnym elementem środowiskowym są dla srokosza punkty wypatrywania zdobyczy, położone wysoko nad ziemią, dlatego wybiera on obszary z rozproszonymi zadrzewieniami, alejami i grupami drzew, skraje lasów i pozamiejskich parków. Szczególnie preferuje grupy starych topoli i napowietrzne linie energetyczne.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

4030 Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion*, *Pohlio-Callunion*, *Calluno-Arctostaphylon*)

6120 Ciepłolubne, śródłądowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)

6510 Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)

Rozmieszczenie geograficzne

Srokosz jest gatunkiem o szerokim holarktycznym areale, obejmującym Europę (bez południowej jej części), Azję (poza tundrą, na wschód do Półwyspu Czukockiego, na południe do północnego Kazachstanu, gór Tien-szan, północnej Mongolii oraz Sachalinu) i Amerykę Północną (jej północną część). Większość Europy zamieszkuje podgatunek *L. e. excubitor*, południowo-wschodnią Europę – *L. e. homeyeri*, a pogranicze europejsko-syberyjskie – *L. e. leucopterus*.

Populacje z Półwyspu Iberyjskiego i południowej Francji są obecnie uznawane za odrębny gatunek – dzierzby śródziemnomorskiej. Oprócz wymienionych podgatunków wyróżnia się jeszcze 5 innych, zamieszkujących Azję i Amerykę Północną. Zimowiska gatunku znajdują się w Europie i Azji na terenie arealu lęgowego i na południe od niego (Wielka Brytania, południowa Skandynawia, południowa Francja, południowe Bałkany, Azja Mniejsza, Kaukaz, północny Iran, Kazachstan, Krym, północno-zachodnie Chiny); podobnie jest w Ameryce – srokosz zimuje częściowo na południu arealu lęgowego, częściowo w środkowej części kontynentu północnoamerykańskiego.

Rozmieszczenie w Polsce

Obecnie srokosz jako ptak lęgowy występuje w całym kraju, choć rozmieszczony jest bardzo nierównomiernie. Gnieździ się głównie na niżu, a na pogórzu i w górach jest bardzo nieliczny. W Sudetach był spotykany w porze lęgowej do wysokości 420 m n.p.m., w Bieszczadach i Tatrach do wysokości 800–900 m n.p.m.

Regionami najliczniejszego występowania jest Dolny Śląsk, gdzie zwłaszcza w dolinie Odry i jej dopływów występuje licznie (w dolinie Widawy pod Wrocławiem, w dolinie Baryczy, w dolinie Odry między Brzegiem Dolnym i Głogowem, a także między Nową Solą i ujściem Nysy). W Wielkopolsce jest rozpowszechniony, lecz na ogół nieliczny, rozmieszczony plamowo. Stosunkowo liczny w okolicach Poznania, Leszna i w dolinie Prosny, a rzadki na północy i wschodzie regionu. Liczniej występuje srokosz ponadto na Pomorzu Zachodnim, na Mazowszu i Podlasiu (Kotlina Biebrzańska) oraz w Małopolsce. Natomiast bardzo rozproszone i nieliczne stanowiska lęgowe znane są z pasa wyżyn i pogórza na południu kraju, Borów Dolnośląskich i Pomorza Środkowego. Również na Mazurach oraz w dolinie Wisły między Warszawą a Toruniem jest niezbyt liczny.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Stwierdzony w Wielkopolskim PN (5 par), Kampinoskim PN (14 par), Biebrzańskim PN i Poleskim PN i bardzo nielicznie w Bieszczadzkim PN. Licznie stwierdzony w rez. Świdwie (16 par). W Wielkopolsce pojedyncze pary stwierdzono tylko w dwóch rezerwach na 77 przebadanych.

Rozwój i stan populacji

Wielkość populacji lęgowej srokosza w Europie ocenia się na 330 000–1 400 000 p. Prawdopodobnie najliczniejsza populacja zamieszkuje obszar Rosji (100 000–1 000 000 p.). Drugim, licznie zasiedlonym przez srokosza obszarem jest Półwysep Iberyjski (Hiszpania: 200 000–250 000 p.; Portugalia: 10 000–100 000 p.). Stosunkowo liczne populacje zamieszkują również Norwegię (5000–10 000 p.), Finlandię (4000–8000 p.) i Polskę (patrz niżej).

W XIX i na początku XX w. w większości regionów Polski, w których prowadzono badania ornitologiczne, srokosz uchodził za ptaka bardzo rzadkiego w porze lęgowej. Z Mazur wymieniano np. zaledwie kilka miejsc lęgowych. Podobnie było w Wielkopolsce, gdzie liczniej miał występować w okolicach Ostrzeszowa, a nierzadki był w okolicach Międzyrzecza. Liczniejszy stał się dopiero w latach 30. Ostatnio wyraźny wzrost liczebności odnotowano również na Śląsku i Mazowszu. W dolinie Baryczy w latach 90. nastąpiło podwojenie liczebności w porównaniu z początkiem lat 60. Liczebność populacji lęgowej w kraju oceniana jest na 4000–4500 p. Najwyższe liczebności lęgowe srokoszy notowano na Dolnym Śląsku, np. w dolinie Odry na odcinku między Brzegiem Dolnym i Głogowem około 50 p., między Nową Solą i ujściem Nysy – 61 p., w Ostoi Łęgi Odrzańskie 25 p. w 1992 i w dolinie Baryczy ok. 70 p. w 1991. Bardzo wysoka była liczebność srokosza również w dolinie Biebrzy, gdzie w roku 1997 na dwóch powierzchniach 108 i 109 km² stwierdzono odpowiednio 21 i 22 p. Tak znaczny wzrost liczebności tłumaczony jest wyjątkowo licznym pojawem nornika w tym konkretnym roku. W ostatnim dwudziestoleciu obserwowany jest ponadto w kraju wyraźny wzrost liczebności srokosza.

Zagrożenia

Zagrożeniem są przede wszystkim zmiany dokonywane w siedliskach powodujące zmniejszanie się arealu obszarów dogodnych dla gatunku (wymagającego dużych terytoriów), zmniejszanie ilości dostępnego pokarmu, niszczenie miejsca gniazdowania i wypatrywania zdobyczy. Wskazać tu można szczególnie działania takich procesów, jak:

- urbanizacja terenów wiejskich;
  - zmiana w użytkowaniu gruntów w dolinach rzecznych – likwidacja pastwisk i łąk oraz zamienianie ich w grunty orne lub zalesianie dolin czy ich zabudowa;
  - likwidacja zadrzewień w dolinach rzek.
- Kolejnym zagrożeniem jest intensyfikacja rolnictwa:
- intensywne stosowanie nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin;
  - scalanie pól i tworzenie monokultur, połączone z likwidacją miedz i zadrzewień śródpolnych.

Ostatnio coraz poważniejszym zagrożeniem są porzucane na polach i łąkach plastikowe i sizalowe sznurki wykorzystywane przez ptaki do budowy gniazda. Niekiedy stanowią one całą wyściółkę wnętrza gniazda. Pisklęta w takim

gnieździe zaplątują się w sznurki i nie są w stanie go opuścić, w wyniku czego często dochodzi do samoamputacji kończyn, a w konsekwencji do śmierci piskląt.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć obszary rolne, stanowiące ostoje srokosza, programami rolnośrodowiskowymi promującymi zachowanie bogatego i różnicowanego strukturalnie krajobrazu rolniczego, z różnego typu zadrzewieniami śródpolnymi, starymi sadami, alejami przydrożnymi, śródpolnymi oczkami wodnymi itp.;
- objąć siedliska zasiedlane przez srokosza programami rolnośrodowiskowymi promującymi utrzymanie ekstensywnego rolnictwa, w tym okresowe odłogowanie pól; w dolinach, szczególnie małych rzek, promującymi ekstensywnym użytkowaniem łąk i pastwisk oraz ograniczenie stosowania chemicznych środków ochrony roślin;
- zastąpić sznurki plastikowe stosowane w praktykach rolniczych sznurkami wykonanymi z innego materiału, podlegającego biodegradacji.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- dyspersję w obrębie krajowej populacji lęgowej;
- wpływ struktury krajobrazu na stan populacji gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczby zajętych terytoriów prowadzona na powierzchniach rzędu co najmniej 100 km², wyznaczonych w miejscach liczego występowania gatunku. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

BAUER H. G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas. Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.

BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.

BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.

BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.

BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.

CADE T. J. 1967. Ecological and behavioural aspects of preda-

tion by the Northern Shrike. *Living Bird*, 6: 43–86.

CRAMP S., PERRINS C. M., BROOKS D. J. (red.). 1993. Handbook of the Bird of Europe, the Middle East and North Africa The Birds of the Western Palearctic. Vol. 7. Flycatchers to Shrikes. Oxford, New York, 577 s.

DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.

GRÖNLUND S., ITÄMIES J., MIKOKLA H. 1970. On the food and feeding habits of the Great Grey Shrike in Finland. *Ornis Fenn.*, 47: 167–171.

HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.

HARRIS T., FRANKLIN K. 2000. Shrikes & Bush-shrikes. London, 392 s.

HUDEK K. (red.) 1983. Fauna CSSR. Birds 3/1, II. Praha, 1234 s.

LEFRANC N., WORFOLK T. 1997. Shrikes. A Guide to the Shrikes of the World. Sussex, 192 s.

LOREK G. 1991. Poligynia u srokosza, *Lanius excubitor* (L.). *Przeł. Zool.*, 35: 355–359.

LOREK G. 1995. Breeding status of Great Grey Shrike in Poland. *Proc. Western Found. Vertebr. Zoology*, 6: 98–104.

LOREK G., TRYJANOWSKI P., LOREK J. 2000. Birds as a prey of the Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*). *The Ring*, 22: 1: 37–44.

PANOW E. N. 1983. Die Würger der Paläarkt. Die Neue Brehm-Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 196 s.

PUGACEWICZ E. 2000. Wysoka liczebność srokosza *Lanius excubitor* w Kotlinie Biebrzańskiej w 1997 roku. *Not. Orn.*, 41: 176–179.

ROTHAUP T. G. 1995. Current status and habitat of the Great Grey Shrike in Germany. *Proc. Western Found. Vertebr. Zoology*, 6: 122–127.

SCHÖN M. 1994. Zu Brutverhalten und Paarbildung des Raubwürgers (*Lanius e. excubitor*): Paarbildung, Brutverlauf und Familien-Auflösung im Gebiet des südwestlichen Schwäbischen Alb. *Ökol. Vögel*, 16: 81–172.

SCHÖN M. 1994. Bestandsdichte und Entwicklung, Geschlechts, Altersverteilung und Gruppen-Bildung in einer Raubwürger-Population (*Lanius e. excubitor*) im Gebiet der südwestlichen Schwäbischen Alb. *Ökol. Vögel*, 16: 219–252.

SCHÖN M. 1994. Zur Brutbiologie des Raubwürgers (*Lanius e. excubitor*): Gelege, Brut-Grosses und Bruterfolg im Gebiet der südwestlichen Schwäbischen Alb im Vergleich mit anderen Populationen. *Ökol. Vögel*, 16: 173–218.

TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

WAGNER T., HÖLKER M. 1995. Zum brutzeitlichen Nahrungsspektrum des Raubwürgers (*Lanius excubitor* L.) in der Medebacher Bucht (Südost-Westfalen). *Ökol. Vögel*, 17: 233–242.

YOSEF R., PINSHOW B. 1989. Cache size in shrikes influences female mate choice and reproductive success. *Auk*, 106: 418–421.

ZIELIŃSKI P., CZYŻAK M., 2000. Pierwsza obserwacja dzierzby śródziemnomorskiej *Lanius meridionalis* w Polsce. Problemy taksonomiczne i identyfikacja. *Not. Orn.*, 41: 166–171.